

SUFLETUL DUPĂ MOARTE: ARGUMENTE BIBLICE ȘI REFLECTAREA LOR ÎN HERMENEUTICA PATRISTICĂ*

TOMA GANIA
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
gania.toma@yahoo.com

Abstract: Theological problems arise when Holy Scripture is misinterpreted and divine revelations received by the Holy Fathers are denied. The state of the soul after death is a controversial subject in Eastern and Western theology, which is why many theologians fall into extremes or go down the wrong path. What happens to the soul after death, where it goes and where it will live are questions that need to be answered. The Holy Fathers on the basis of the Holy Scriptures have answered very difficult questions: what role do good and bad angels play in the process of judging the soul? What do the places in the afterlife look like? Therefore, we have addressed the teaching about the soul in the afterlife, the heavens, and the symbol, as well as biblical arguments and their reflection in patristic hermeneutics on this subject.

Keywords: soul, afterlife, customs of the air, angels, hermeneutics, Holy Scripture.

1. Argument

Toată învățătura Bisericii se fundamentează pe cuvântul Sfintei Scripturi, iar scopul final al Bisericii este pregătirea credincioșilor pentru a-i învrednici de Împărăția Cerurilor. Creștinul este un acrobat între două lumi ce trăiește o ruptură interioară care nu va avea rezolvare până ce nu își va odihni sufletul său în Dumnezeu. Cele două lumi se luptă în permanență și Dumnezeu privește cum omul trăiește într-o tensiune: între viață și moarte, între bine și rău (Deut. 30:15), între binecuvântare și blestem (Deut. 30:19). Mai mult, i se cere aproape imposibilul ce devine posibil cu ajutorul Lui, „iubește pe Domnul Dumnezeuul tău, să umbli în toate căile Lui și să împlinești poruncile Lui, hotărârile Lui și legile Lui” (Deut. 30:16). Gândul de a vedea ceea ce ochiul nu a văzut niciodată, urechea nu a auzit și inima nu a cunoscut aduce motivație și bucurie în inima creștinului, acesta suportând cu răbdare toate încercările vieții pentru a reveni din locul din care a plecat Adam, Ierusalim Ceresc.

Descoperirea învățăturii despre viața de veci se poate înțelege treptat de la începutul textului revelat. Vestirea celor viitoare nu ni se descoperă complet, ci

* *The Soul after Death: Biblical Arguments and their Reflection in Patristic Hermeneutics*

gradual, deoarece și lucrarea de revelație a lui Dumnezeu a curs în timp. Mai mult, omul din Vechiului Testament stă în așteptarea pământească a lui Hristos, de aceea noțiunea de viitor se explică prin cadrul pământesc. Nu se vorbește despre un viitor ce se va întâmpla, ci despre un acum ce urmează, astfel prorocul Ioil atenționând că ziua Domnului se apropie (Il 2:1). Omul a fost creat de Dumnezeu ca fiind veșnic, adus din neființă la ființă, de la inexistență la existență, și nici moartea care a fost introdusă de om în lume nu poate să-l împingă la inexistență și neființă. Sfântul Atanasie cel Mare spune că omul s-a făcut stricacios „potrivit cu ceea ce a gândit, și moartea a pus stăpânire pe el. Căci călcarea poruncii i-a întors pe ei la starea cea după fire, ca așa cum neexistând au fost aduși la existență, așa să suporte precum se cuvine, și stricăciunea spre neființă în cursul timpului” (Atanasie cel Mare, 93). Omul trebuie să îndure moartea în timpul vieții sale, dar prin aceasta nu se distruge capacitatea de a-L vedea pe Dumnezeu, căci „l-a alcătuit ca văzător și cunoscător al celor create prin asemănarea cu El”. Totodată, îi face cunoscută ideea și cunoștința veșniciei cu posibilitatea de a se veseli și a vorbi cu Dumnezeu trăind viață plăcută și viață fericită veșnic, de aceea, Biserica are menirea să îl pregătească pe credincios pentru aceasta, fie prin Tainele Bisericii, fie prin învățăturile dumnezeieștilor Părinți.

Nevoia de pregătire a omului înainte de trecere la cele veșnice este împărtășită de Hristos înaintea ucenicilor: „Multe nu voi mai grăi cu voi, căci vine stăpânitorul acestei lumi; și el întru Mine n’are nimic” (Ioan 14:30). Aceste cuvinte stau la baza învățăturii despre încercarea sufletului în ceasul morții. Hristos a predicat mai înainte despre judecata fiecărui suflet și apoi despre Judecata Universală.

Judecata particulară reprezintă judecata imediată de după moartea omului ce trimite la bucurie sau chin, ambele stări așteptând a doua venire a lui Hristos. Sfântul Pavel afirmă că „precum este rânduit oamenilor o dată să moară, iar după aceea să fie judecata” (Evrei 9:27). În parabola omului bogat și a lui Lazăr se prezintă iadul și raiul (Luca 16:23-25), asemenea și Judecata Universală, momentul „când va veni Fiul Omului întru slava Sa, și toți sfinții îngeri cu El, atunci va ședea pe tronul slavei Sale” (Matei 25:31).

De-a lungul timpului, cu privire la judecata de la finalul lumii nu au existat multiple dispute sau controverse, pe când în privința judecății particulare s-au manifestat discuții ample. Mai aproape de noi, s-a deschis un întreg conflict teologic cu privire la starea sufletului după moarte. Înaltpreasfințitul Lazăr Puhalo, teolog canadian, a conturat scrieri¹ ce periclitează învățătura despre

¹ Cărțile IPS Lazăr Puhalo traduse în limba română: *Sufletul, Trupul și Moartea*, București, Editura Eikon, 2005; *Dovada lucrurilor nevazute. Ortodoxia și fizica moderna*, București, Editura Theosis, 2015; *Teologie vie în Ortodoxie*, Editura Eikon, 2006; *Voi, ce stați în casa Domnului. Un comentariu scripturistic al Sfintei Liturghii și al ciclului ortodox al sfintei slujbe*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2020.

procesul de judecată a sufletului. Toate aceste erori au două pricini, interpretarea greșită a Sfintei Scripturi și negarea revelațiilor dumnezeiești primite de către Sfinții Părinți.

2. Simboluri

Sfinții Părinți au discutat despre starea sufletului după moarte folosind cuvinte, imagini și simboluri. În Vechiul Testament aflăm cum Moise pe Muntele Sinai a fost învățat cum să facă un tabernacul, iar mai apoi s-a coborât pe pământ și a realizat o reprezentare materială a imaginii imateriale, respectând indicațiile lui Dumnezeu (Ieșirea 25). În Noul Testament Însuși Hristos îi învață pe oameni prin pilde, adică imagini ce construiesc un adevăr. Realitatea imaterială reprezentată prin realitate materială nu este absolută. Sfântul Ioan Damaschin, vorbind despre icoane, spune că „atribuim forme și figuri celor ce sunt fără de forme și fără de figuri și multiplică perfecțiunea suprafirească și fără de formă printr-o varietate de simboluri diferite” (PSB 17, p. 60). Găsim interesantă abordarea ce privește realitatea materială ca „simbol” al realității imateriale, de aceea și Sfinții Părinți au vorbit despre realitatea spirituală a sufletului după moarte prin simboluri și imagini materiale sau duhovnicești. Sfântul Dionisie Areopagitul afirmă că „simbolul” dezvăluie, dar și ascunde, se exprimă, dar rămâne negrăit, este înțeles, dar rămâne nepătruns (Dionisie 1994, 49), iar părintele Dumitru Stăniloae în comentarii la *Ierarhia Bisericească* afirmă că „simbolul, chipul în credința creștină ne scoate din planul pur lumesc. Ele sunt o venire a necreatului în creat. Ele ne ridică în alt plan. Ele nu sunt numai niște chipuri materiale ale unor calități ale spiritului uman, ci se umplu de puterile mai presus de acesta, de puterile îngerești sau dumnezeiești care vin la noi și prin puterile îngerești” (Dionisie 1996, 127).

Așadar, Sfinții Părinți care au fost insuflați de Duhul Sfânt – Persoană a Sfintei Treimi ce lucrează în lume și în oameni continuu în istorie – descoperă cele ce au să fie cu sufletul omului. Aceste revelații au fost dăruite Bisericii ca membrii ei să învețe despre revelația divină și să trăiască o viață virtuoasă.

3. Vămile văzduhului

Sfinții Părinți mărturisesc că sufletul după plecarea din trup va fi întâmpinat atât de puterile cerești bune, cât și de duhurile rele. Sufletul va trece prin vămile văzduhului (τελώνης) pentru a da răspuns pentru faptele vieții sale. Hristos afirmă: „vă spun că pentru orice cuvânt deșert, pe care-l vor rosti, oamenii vor da socoteală în ziua judecății. Căci din cuvintele tale vei fi găsit drept, și din cuvintele tale vei fi osândit” (Mat. 12:36-37).

În antichitate colectorii de taxe erau violenți și vicleni, asemenea și procesul ce se petrece în vămile cerești. Sufletul este asuprit și interogat de către aceste puteri ale întunericului. Aceste idei sunt întâlnite la sfinții profeți, în cuvintele lui Hristos, în învățătura apostolilor, de la primii trăitori ai creștinismului din

primele veacuri creștine până astăzi. Începând cu secolul IX-lea d. Chr. avem literatură dedicată eshatologiei și apocalipsei. În Viața Sf. Vasile cel Nou din secolul X al Constantinopolului, în viața Sf. Nifon al Constanțianei avem pe larg descoperiri ce prezintă evenimentele ulterioare morții. Alte locuri din opera marilor sfinți abordează aceeași tematică: Sf. Maxim Mărturisitorul, Sf. Ioan Damaschin și Sf. Simeon Noul Teolog și autori mai recentți precum Sf. Siluan Atonitul, Sf. Nicolae Velimirovici, Ioan de San Francisco, Iustin Popovici, Porfirie Kavsokalyvia. Trecerea prin vămi constituie cercetarea omului prin amintirea și prezentarea întregii vieți petrecute ori în lumina lui Dumnezeu, ori în umbra celui rău. Părintele Mihail Pomazanski spune că „trebuie să se ne închipuie vămile pe cât posibil într-un sens spiritual, care este ascuns sub trăsăturile mai mult sau mai puțin senzoriale și antropomorfe”, iar Sfântul Chiril al Alexandriei, după ce prezintă vămile văzduhului în detaliu, spune: „Cel ce nu judecă după moarte n-are nevoie nici de pârâși, nici de martori, nici de dovezi, ci doar le pune înaintea celor păcătoși tot cuvântul, toată fapta și toate cugetele lor”.

4. Argumente biblice și reflectarea lor în hermeneutica patristică

În concepția vechilor israeliți, odată cu moartea omul nu se distruge. Aceștia cunoșteau că Dumnezeu este al celor vii și al celor morți. Moartea nu înseamnă altceva decât trecere sau poartă către existența deplină a omului secundată de despărțirea sufletului de trup prin ieșirea acestuia. Sufletul este principiul vital al trupului, esența ce dă viață și pune în mișcare trupul. Clement Alexandrinul ne îndeamnă următoarele:

trebuie mai cu seamă să ne exercităm mai dinainte sufletul, atât cât putem, în felurite chipuri, ca să-l facem în stare să primească gnoza (lui Dumnezeu). Nu vedeți cum se înmoaie ceara și cum se înmoaie arama, ca să primească forma pe care vrem să le-o dăm. Astfel, după cum moartea este despărțirea sufletului de trup, tot așa și gnoza, care este un fel de moarte rațională, ia sufletul, îl desparte de patimi și-l duce la viața faptelor bune, ca atunci să spună cu îndrăznire lui Dumnezeu: Trăiesc, așa cum Tu voiești! (Clement A, 520).

Viața de apoi reflectată în Vechiul Testament reprezintă o provocare pentru cercetarea contemporană. Din cartea *Înțelepciunea lui Solomon* știm că „Dumnezeu n-a făcut moartea și nu se bucură de pieirea celor vii” (Sol. 1:13) fiindcă „El a zidit toate lucrurile spre viață și faptele lumii sunt izbăvitoare; întru ele nu este sămânță de pieire și moartea n-are putere asupra pământului” (Sol. 1:14), iar cei care sunt de partea diavolului vor să cunoască moartea (Sol. 2:24). După vechea gândire iudaică carnea din trup era rea, coruptă, iar sufletul

este nobil și virtuos², deoarece sufletul este împrumutat de la Dumnezeu, iar trupul se va duce de unde este împrumutat (Sol. 15:8). Trupul este denigrat în comparație cu sufletul ce este creat după chipul naturii lui Dumnezeu care este incoruptibilă, „trupul cel putrezitor îngreuiază sufletul și locuința cea pământască împovărează mintea cea plină de grijă” (Sol. 8:15), iar Dumnezeu caută să salveze sufletele dreptilor din mijlocul răutăților (Sol. 4:14). Ideea de înviere este exprimată de către Iezechel prin readucerea oaselor ramificate în unitatea trupului prin intrarea duhului în om (Iez. 37:4-8).

Pentru a înțelege ce se întâmplă cu sufletul după moarte și pentru a exclude toate neînțelegerile, suntem datori să apelăm la Sfânta Scriptură și la Sfinții Părinți. Canonul 19 de la Sinodul Trulan sau V-VI Ecumenic ne lămurește clar:

dacă s-ar dezbate vreun cuvânt din Scriptură, pe acesta să nu-l tâlcuiască (interpreteze) altfel decât au arătat (expus) luminătorii și dascălii Bisericii prin scrierile lor proprii și mai vârtos întru acestea să se mulțumească, decât alcătuiind cuvântări proprii, că nu cumva să ajungă (în situația) ca fiind neiscușiți (nedestoinici) pentru aceasta, să se abată de la ceea ce se cuvine (adică să greșească) (Hotărâri dogmatice 2018, 344).

De aceea, vom analiza unele mărturii biblice despre viața sufletului după moarte și interpretările părinților pe marginea textelor biblice³:

Efeseni 2:2: *Nu voi mai vorbi multe cu voi, căci vine stăpânitorul acestei lumi și el nu are nimic în Mine.*

Sfântul Vasile cel Mare subliniază nevoia mare ca sufletul să fie găsit în ceasul plecării sale cu păcate puține și minore care sunt ușor șterse de mila lui Hristos Judecătorul nostru. Sfântul Vasile scrie că fiind condamnat la moarte, știind că

² A se vedea mai mult despre gândirea iudaică în: Finney T. Mark, *Resurrection, hell, and the afterlife: body and soul in antiquity, Judaism, and early Christianity*, series: BibleWorld, Routledge, New York, 2016.

³ Textul biblic folosit este cel propus de către Înaltul Bartolomeu Anania, cunoscut ca „Biblia Anania”. A se vedea pe larg: Gania, Toma-Traian, *Noul Testament din Biblia „Anania” în contextul tradiției biblice românești: probleme de traducere*, în *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie*, coord. Eugen Munteanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022, 161-181. În limba română au apărut traduceri importante despre starea sufletului după moarte: Eustratie din Constantinopol, *Despre starea sufletelor după moarte*, col. Teologie Bizantină, nr. 1, ediție îngrijită de Pr. Dragoș Bahrim, Iași, Editura Doxologia, 2020; *Viața Sfântului Vasile cel Nou, Vămile văzduhului și vederea Înfricoșătoarei Judecăți*, coll. Teologie Bizantină, nr. 2, trad. de Laura Enache (Maica Parascheva), ediție îngrijită de Pr. Dragoș Bahrim, Iași, Editura Doxologia, 2020; *Viața Sfântului Nifon al Constanțianei*, col. Teologie Bizantină, nr. 3, trad. de Laura Enache (Maica Parascheva), ediție îngrijită de Pr. Dragoș Bahrim, Iași, Editura Doxologia, 2022.

există Unul care mântuiește și Unul care izbăvește, (strigă): Doamne, Dumnezeul meu, în Tine am nădărdit. Mântuiește-mă de toți cei ce mă prigonesc și mă izbăvește (Ps. 7). Atleții lui Dumnezeu care s-au luptat cu răul în viața lor suportând toate persecuțiile vor fi duși la Hristos pentru a primi odihna veșnică auzind cuvintele: „Bine, rob bun și credincios, ai fost credincios în puține lucruri, te voi pune peste multe lucruri; intră în bucuria stăpânului tău!” (Mat. 25:23). Profetul David se roagă mai întâi pentru viața lui pământească prin „miluiește-mă”, iar mai apoi pentru viața viitoare „ca nu cumva să răpească sufletul meu ca un leu, nefiind cine să mă izbăvească, nici cine să mă mântuiască” (Ps. 7).

Sf. Maxim Mărturisitorul scrie în mod expres despre demonii care vin să caute sufletul Domnului Iisus Hristos în momentul plecării sale, dar și mai înainte prin mai multe ispite. Dumnezeiescul Părinte ne spune că demonii nu au cercetat firea dumnezeiască, ci pe cea umană pe care a asumat-o pentru restaurarea firii umane (Răsp. Talasie 21). Sf. Simeon Noul Teolog în *Imnul 42* menționează: „M-am apropiat de bătrânețe, Mântuitorule, de porțile morții. Vine stăpânitorul lumii voind să cerceteze lucrurile și faptele mele urâte și spurcate. Călăii stau de față privind fără îndurare și așteptând porunca să ia și să ducă, Mântuitorule, în prăpastia iadului, nenorocitul meu suflet”. Sf. Efreem Sirul afirmă că „tulburat este sufletul meu și tare se necăjește, ca nu cumva la ieșirea din trupul acesta sărman să-l întâmpine mâna vicleană a celui potrivit și să îl țină în întuneric pentru păcate pe care le-am făcut în această viață cu știință și neștiință”.

Luca 12:20: *Dar Dumnezeu i-a zis: Nebunule! În noaptea aceasta îți vor cere sufletul. Și cele ce-ai pregătit ale cui vor fi?*

Omul privește în jos de cele mai multe ori, nu își ridică privirea spre cer, de aceea nu se uită în viitor, ci privește spre sine, devenind egocentrist. El își asigură viața pământească cu bunuri și bogății trecătoare, dar uită că este locuitor al împărăției veșnice (Chiril al Alexandriei, 361). Sfântul Teofilact al Bulgariei (sec. al XI-lea) afirmă că îngerii înfricoșători vor cere sufletul de la omul păcătos și acesta nu va dori să-l dea pentru că iubește această viață și revendică lucrurile acestei vieți. Puterile cerești nu cer sufletul unui om drept, pentru că el însuși își dă sufletul în mâinile Dumnezeului și Tatălui duhurilor, și o face cu bucurie, nici măcar întristat că își predă sufletul pentru Dumnezeu. Tot aici găsim alte înțelesuri exprimate de Sf. Teofilact: taxatorii de vămi sau colectorii de taxe, vin să ceară cu virulență drepturile pe care le au, adică doar cei care se identifică cu rău sunt atrași de rău. De aceea, Fericitul Augustin spune că răscumpărarea sufletului unui om este bogăția lui (Augustin, p. 180).

Luca 12:58: *Și când mergi cu pârâșul tău la judecător, dă-ți silința ca pe drum să te scuturi de el, ca nu cumva să te târască la judecător și judecătorul să te dea pe mâna temnicerului și temnicerul să te-arunce în temniță.*

Sfântul Vasile crede că demonul, dacă găsește în noi bunurile sale, și anume patimile și păcatele corespunzătoare, ne va acuza Judecătorului când va veni „ultima clipă” a vieții noastre și conducătorul acestei lumi „ne va examina îndeaproape”. De remarcat este descrierea de către Sfântul Vasile a dușmanului care amintește păcătosului chiar de detaliile relelor pe care le-a comis încă în această viață. Ideea unui catalog exhaustiv al nelegiuirilor fiecărei persoane se exprimă prin sintagme precum „cartea vieții” sau „catastiful vieții”. Drumul către judecător cu pârâșul tău este viața cotidiană, de aceea din timpul vieții nu trebuie să dai pricină pentru acuzatorii demonici, afirmă dumnezeiescul Vasile cel Mare. Sfântul Chiril al Alexandriei vorbește despre vămile văzduhului, despre „colectorii de taxe” și „executori” și despre modul în care demonii își manifestă răutatea lor extremă împotriva oamenilor.

Origen, în *Omilia XXV la Evanghelia după Luca*, afirmă că noi suportăm pedepse pentru fiecare păcat săvârșit în funcție de gravitatea acestuia. Așa cum în pilda celor doi datornici (Luca 7:41-43) unul avea să returneze cinci sute de dinari, iar celălalt cincizeci, creditorul are dreptul să ceară ce i se cuvine pentru că are putere asupra celor ce au datorii; dacă aceștia nu ar fi cerut sau ar fi înapoiat, el nu are vreo putere asupra nimănui. Prin analogie, Origen vorbește despre judecata viitoare în care vrăjmașul va avea putere asupra celor ce au săvârșit păcate. Înviniutorul îi va duce la judecător pentru a stabili adevărul ultim. Așadar, îngerii răi nu au drept de judecători, ci aceștia își cer drepturile înaintea judecătorului. Origen se întreabă ce lege guvernează dacă sunt iertate datoriile și nu se respectă înțelegerea avută la început? Hristos ne arată logica: legea iubirii. Sensul ultim este eshatologic, doar Hristos ne poate ierta datoriile noastre (ACCS I 2003, 221).

Efes 2:2: *În care ați umblat cândva după dumnezeul acestei lumi, după stăpânitorul puterilor văzduhului, adică duhul care lucrează acum în fiii neascultării.*

Sfântul Atanasie folosește terminologia patristică timpurie a plecării și ascensiunii sufletului prin cer, observând cum demonii cerești încearcă „să-i împiedice pe cei care urcă”, conform cuvântului scripturistic. În plus, atât Apostolul Pavel, cât și Sfântul Atanasie scriau după Răstignirea lui Hristos, demonstrând astfel că, deși Hristos, prin moartea Sa pe Cruce, a lăsat drumul spre Cer pentru cei care Îl urmează, calea rămâne ascunsă –acum în prezent – acelor fii care sunt neascultători de Dumnezeu și ascultă de diavol. Sfântul Ioan Gură de Aur afirmă că toți oamenii s-au predat celui rău devenind sclavi de bunăvoie, iar puțini i-au dăruit atenție lui Hristos, care promite binecuvântări nenumărate și libertate. Cauza sclaviei omenirii este atitudinea delăsătoare și comoditatea din care puțini se ridică. Tertulian spune că oamenii, îndepăr-

tându-se de Dumnezeu, au făcut o credință în mai mulți zei, așadar, astăzi devenim idolatri într-o formă modernă (ACCS II 2005, 134).

Efes 6:12: *Căci lupta noastră nu este împotriva cărnii și a sângelui, ci împotriva Începătoriilor, împotriva Stăpânilor, împotriva Stăpânitorilor acestei lumi de'ntuneric, împotriva duhurilor răutății care sunt în stihiiile cerești.*

Sfântul Pavel anunță către efeseni foarte clar conducătorul lumii. Teodoret arată că demonii nu au primit această autoritate de la Dumnezeu, ci i-au făcut robi pe oameni prin voința lor. Acești îngeri au păcătuit mai întâi în cer, iar acum pe pământ (ACCS II, p. 214). Sf. Ioan Damaschin vorbește despre ce frică și cutremur va avea omul când sufletul se va îndepărta de trup și cel rău va ține sufletul știind toate cele săvârșite de om. Asemenea și Sf. Ignatie Brancianinovici vorbește despre vămile văzduhului comentând acest pasaj în același sens.

1 Petru 5:8: *Fiți treji, privegheați. Potrivnicul vostru, diavolul, umblă ca un leu răcnind, căutând pe cine să înghită.*

Ps 21: 20-21: *Izbăvește-mi sufletul de sabie și din gheara câinelui viața mea; mântuiește-mă din gura leului și înjosirea mea din coarnele inorogilor.*

Cultul Bisericii a alcătuit și numeroase cântări în *Canonul pentru plecarea sufletului*: „Leii urlători noetici m-au înconjurat, căutând să mă ducă și să mă chinuiască cu amărăciune. Le zdrobești dinții și fălcile, mântuiește sufletul meu”. Această imagine a leului care răcnește este una simbolică, iar la alți sfinți, precum Sfântul Vasile, apare și imaginea unui câine nebun ce caută pe cineva să doboare. Sfântul Iustin Martirul și Filozoful explică că diavolul nu știa ce greutate va avea pedeapsa sa, dar odată cu venirea Lui focul cel etern este merit celui rău.

5. Concluzii

Trecerea sufletului prin vămile văzduhului se relatează prin cuvinte, imagini și simboluri. Vămile sunt reprezentări materiale ale unor realități spirituale sau duhovnicești. Realitatea imaterială este descoperită prin reprezentări materiale, de aceea adevărurile suprafirești se îmbracă în simboluri diferite pentru a face incompreensibilul comprehensibil. Simbolul rămâne cuprins în paradox: se dezvăluie, dar este și ascuns, povestește necreatul în creat, dar nu permite creatului să intre în necreat.

Sufletul după moarte nu trece în neființă, ci trăiește o stare mai deplină. Omul este atent examinat de către îngerii răi la trecerea prin vămi. Aceștia arată că omul s-a asemănat cu răul sau cu Dumnezeu. Diavolul prinde putere și îndrăzneală atunci când omul permite lucrarea răutății.

Îngerii răi nu au calitate de judecători, ci doar de acuzatori. Marele Judecător este Iisus Hristos. Trecerea prin vămi reprezintă procesul de anchetă și acuzare, sentința o dă Judecătorul. Negarea vămile prin argumentarea că îngerii sunt judecători și Îi iau dreptul lui Hristos de hotărâre nu este valabil.

Teofanii avem și astăzi pentru că oamenii primesc revelații de-a lungul istoriei deoarece lucrarea Sfântului Duh nu a luat sfârșit, ci rămâne până la sfârșitul veacurilor în lume. Biserica rămâne să vadă dacă aceste descoperiri sunt în concordanță cu ceea ce învață Scriptura. Experiențele mistice avute de oameni care au fost în comă sau în moarte clinică au în relațiile lor imagini sau simboluri ce au în spate un adevăr.

Cercetarea Sfintei Scripturi în amănunt, și nu la întâmplare, rezolvă orice problemă sau dilemă teologică. Învățăturile greșite, formulate de cei din Biserică și din afara ei, nu fac altceva decât să ne invite la o privire mai atentă la cuvântul adevărului ce aduce mântuirea.

Bibliografie:

Biblia sau Sfânta Scriptură, versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001.

Filocalia Sfințelor Nevoințe ale desăvârșirii sau Culegere din Scrierile Sfinților Părinții care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși, Volumul III. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, Traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, Apologeticum, 2005.

ACCS I = *Ancient Christian Commentary On Scripture, New Testament*, vol. III, edited by Arthur A. Just Jr., Inter Varsity Pres, Downer Grove, Illinois, 2003.

ACCS II = *Ancient Christian Commentary On Scripture, New Testament*, vol. VIII, edited by Mark J. Edwards, Inter Varsity Pres, Downer Grove, Illinois, 2005.

ACCS III = *Ancient Christian Commentary On Scripture, New Testament*, vol. VIII, James, 1-2 Peter, 1-3 John, Jude, edited by Gerald Bray, IVP Academic, 2000.

Atanasie cel Mare = Sfântul Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului și despre arătarea lui*, I, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, în col. PSB 15, București, Editura IBMBOR, 1987.

Augustin = J.E. Rotelle, (ed.) *The Works of St. Augustine: A Translation for the Twenty-First Century*, Hyde Park, N.Y., New City Press, 1990.

Chiril al Alexandriei = Cyril of Alexandria, *Commentary on the Gospel of St. Luke*, translated by R. Payne Smith, Long Island, N.Y., Studion Publishers, Inc., 1983.

Clement A = CLEMENT ALEXANDRINUL, *Stromate*, în col. PSB. traducere, note și indici de pr. prof. D. Fecioru, București, Editura IBMBOR, 1982.

Dionisie A = *Sf. Dionisie Areopagitul, Epistolele*, III, trad. pr. Vasile Răducă și pr. Gheorghe Drăguliu, București, Editura All, 1994.

Dionisie B = *Sf. Dionisie Areopagitul, Opere complete*, trad. pr. Dumitru Stăniloae, București, Editura Paideia, 1996.

Hotărâri dogmatice= *Hotărârile dogmatice ale celor șapte Sinoade Ecumenice*, Pr. Sorin Șelaru (coord.), Viorel Coman, George Gherca, București, Editura Basilica, 2018.

PSB 17= Sfântul Ioan Damaschin, *Scrieri în apărarea Sfintelor Icoane*, col. Părinți și Scriitori Bisericești, seria nouă, 17, traducere din lb. greacă veche de Dumitru Fecioru, București, Editura Basilica, 2017.